

Reflexe nucených prací Čechů z Protektorátu.

Pavlaína Krámská

Výzkum. Cíle. Metody.

V období oživeného zájmu o otázku odškodnění nuceně nasazených za druhé světové války jsem provedla v rámci bakalářského programu FHS UK pod metodickým vedením PhDr. Blanky Soukupové, CSc., kvalitativní výzkum vzpomínkových vyprávění této již mizející generace pamětníků.

Hlavním cílem tohoto výzkumu byla snaha postihnout kolektivní zkušenost nuceně nasazených Čechů z Protektorátu a tím zároveň přispět k poznání chování, myšlení a citění řadového Čecha za druhé světové války.

Sběr dat proběhl v období od října do prosince roku 2000 metodou terénního výzkumu, technikou „oral history“. Během něho bylo shromážděno formou přímých řízených rozhovorů 36 vzpomínkových vyprávění. Cílovou skupinu pamětníků tvořili lidé narození v letech 1919 až 1925, kterým bylo v době nuceného pracovního nasazení méně než 25 let.

Většina dotázaných pocházela z okruhu členů Svazu nuceně nasazených¹. Přes toto sdružení bylo rozesláno 60 dopisů s příloženým korespondenčním lístkem s žádostí o poskytnutí rozhovoru. Na tuto výzvu odpovědělo 38 oslovených, z toho 10 záporně a 28 kladně. Důvodem pro odmítnutí rozhovoru byly nejčastěji

zdravotní problémy a dále přání nevzpomínat na nepříjemné zážitky, v jednom případě i nedávné úmrtí pamětníka. Někteří však přesto shrnuli své zkušenosti z nuceného nasazení aspoň do několika vět, a proto mohl být jejich názor ve výzkumu zohledněn. Z 28 kladných odpovědí byl navázán kontakt s 24 respondenty, z jejichž okruhu se následně podařilo vyslechnout další 4. Z 24 vyslechnutých byli dva polské národnosti, jeden ukrajinské a jeden volyňský Čech. Jejich výpovědi mohly být použity jen pro vlastní srovnání, neboť samotný výzkum byl zaměřen na Čechy z Protektorátu. Dalším zdrojem informací byla vyprávění lidí (8) oslovených přímo v kanceláři Svazu nuceně nasazených a osob (4) z vlastního okruhu známých. Ze získaných 36 výpovědí si jeden muž nepřál být nahráván a jeden nechtěl, aby jeho vyprávění bylo publikováno. Použité výpovědi byly ponechány v původním znění bez stylistických úprav.

Ve zkoumaném vzorku lidí byl zhruba vyrovnaný poměr mezi lidmi se středním a vyšším vzděláním a lidmi vyučenými a dělníky. Bohužel z důvodů utajení osobních dat členů Svazu nuceně nasazených nebyla možnost relevantně ovlivnit kritéria výběru vzorku dotázaných. Proporcionalita bylo dodrženo směrem ke vzdělanosti, bohužel však nikoli

¹ Svaz nuceně nasazených za 2. světové války. Dobrovolná organizace ustavená 5. 5. 1990. Sdružuje čs. občany nuceně nasazené za 2. světové války v Německu a ostatních Německem okupovaných zemích. Hlavním cílem je dosažení morálního a finančního odškodnění. Dále publikační, kulturní, společenská činnost.

vzhledem k pohlaví. Z 36 výpovědí připadá 28 na muže a pouze 8 na ženy.

Ve vzorku dotázaných bylo 6 osob se zkušeností z obsazeného pohraničí, z toho 3 ženy a 3 muži (1 Těšínsko, 1 Opava, 2 Liberec, 1 Českodubsko, 1 Mostecko).

Vzpomínková vyprávění byla rozdělena do 3 oddílů podle místa nasazení – na území Německa, Rakouska a Sudet, a dále zpracovávána podle pracovního zařazení. Na území Německa pracovalo 27 respondentů, z toho 21 mužů a 6 žen, v Rakousku 4 dotázaní, z toho 1 žena a 3 muži a na území Sudet bylo nasazeno 5 lidí, z toho 1 žena a 4 muži. Jak už bylo uvedeno, dalším kritériem pro porovnávání výpovědí bylo pracovní zařazení. Zde jsem stanovila podle svého uvážení 5 skupin – nasazení do továrny (17 osob), nebo do zemědělství (spojeno s prací v rodině – 2 osoby), dále na výkopové, údržbářské a jiné pomocné práce (6 osob) nebo k polovojenským oddílům (Technische Nothilfe – 3 osoby) či do služeb (8 osob). Do skupiny služeb byli zařazeni ti, kteří sloužili na dráze jako výpravčí (1 osoba), na poště (1), jako účetní (1) nebo i jako skladník (4) a pomocnice v kuchyni (1). Pokud byl někdo během nuceného nasazení přeražen k výkonu jiné práce, je pro jeho zařazení užito to, o kterém se ve svém vyprávění zmiňuje více.

Ze vzpomínkových vyprávění vystoupilo 12 hlavních motivů², které poskytly základnu pro sjednocení individuální zkušenosti. Jednotlivá témata se objevují ve všech vyprávěních, od sebe se liší pouze důrazem, který jim sami informátoři přikládali. Mezi hlavní motivy jsem zařadila: motiv cesty, motiv práce, motiv

jídla, motiv ubytování, motiv hygieny, motiv stereotypu Německa a Němců resp. Rakušanů a sudetských Němců, motiv jiných národů, motiv trestu, motiv volného času, motiv náletů, motiv zpravodajství a motiv návratu domů. Těchto dvanáct motivů je možné členit do 3 vývojových fází. Motiv cesty představuje období přechodu, pro nějž jsou relevantní i některé prvky z období před nuceným pracovním nasazením, neboť mají vliv na následné vnímání nové situace a zároveň mohou přiblížit i posun ve společenském postavení jednotlivců. Mezi podtémata motivu cesty je zahrnuto srovnání postavení jednotlivých pamětníků před nasazením do Říše (povolání, studium, rodinné zázemí, komplikace způsobené válkou), snaha vyhnout se odjezdu, odvod na pracovním úřadu, téma průběhu cesty a téma prvního dojmu.

Druhá fáze se týká samého pobytu v Říši, nejen pracovních, ale i životních podmínek, otázek motivace a vztahu s místním obyvatelstvem a jinými národnostmi a samozřejmě trávení volného času. Závěrečná část vzpomínek vykreslená v motivu návratu domů popisuje nejen průběh cesty domů, ale opět se dotýká i zpětného zařazení do protektorátní nebo již poválečné společnosti.

Shrnutí

Pokud srovnáme výpovědi o nuceném pracovním nasazení na území Německa, Rakouska a Sudet na základě motivů, zjistíme, že vzpomínky se až na některé skutečnosti příliš od sebe neliší.

Charakter pracovních podmínek, ubytování, hygiena, strava, vědomí trestu, ale i volný čas, to vše bylo zorganizováno

² Jako metodické vodítko zde posloužila kniha Petera Salnera: *Přežili holocaust*. Bratislava 1997.

tak, aby se vyhovělo německým požadavkům na získání levné pracovní síly a zabezpečení hospodářské výroby. Nacistická ideologie vytvářející přísnou hierarchii mezi národy i nakonec strach režimu z nekontrolovatelnosti cizích dělníků určovaly snahu izolovat tyto pracovníky od civilního obyvatelstva. Pracovní výkon a morálku dělníků samozřejmě ovlivňovala nekvalifikovanost, vyčerpávající dvanáctihodinová pracovní doba, minimální životní podmínky, nálety i vědomí trestu. Většina z dotázaných nuceně nasazených ve svých výpovědích zdůraznila své mládí jako faktor, který významně ovlivnil jejich tehdejší vnímání skutečnosti a snadnější zvládnutí situace.

Jako jedny z nejdůležitějších momentů nuceného nasazení vystupují motivy cesty a návratu, zvláště pak různé snahy vyhnout se povolání do Říše.³ Jako určitá výhoda bylo vnímáno i nasazení do průmyslu na území Sudet a Rakouska, neboť tyto oblasti byly považovány za bezpečnější z hlediska náletů (ačkoliv v případě Rakouska se někteří přesvědčili o opaku) a nebyla zde pocítována taková cizost prostředí.

Motiv náletů je dominantním tématem vzpomínek lidí nasazených na práci do Německa. Většina mladých lidí (zvláště pak ročníkové akce) byla odváděna až od roku 1942 a mnozí se vraceli často až koncem roku 1944 nebo počátkem roku 1945. Zažili tak období, kdy drtivá většina německých měst a továren byla vystavena ničivým náletům. Tovární a lágrové

areály byly vybaveny pouze lehkými kryty proti střepinám, které při plném zásahu nemohly obstát. Relativně bezpečnější betonové kryty byly určeny většinou jen pro německé obyvatelstvo, proto, pokud byla možnost, volila většina lidí raději útěk do polí či do lesů.⁴

Vzpomínky na pracovní nasazení na území Sudet se věnovaly hlavně vztahům a reciprocitě s jinými národy, často se zde objevují cesty na propustku, ale i načerno domů, do Protektorátu⁵.

Všichni nuceně nasazení vzpomínají na šok, který pro ně znamenala strava podávaná v jídelnách. Pojmy „eintopf“ a „zupa“ zakořenily mezi nuceně nasazenými jako symboly Německa. Hodně proto ve svých výpovědích zdůrazňovali potravinové balíčky, které jim z Protektorátu zasílali rodiče a přátelé a jimiž se odlišovali od jiných národů. Vydatnější stravu mohli individuálně obdržet pracovní síly nasazené do zemědělství nebo polovojenské jednotky.⁶

Silné jsou dále prožitky ze setkání či z pomoci válečným zajatcům nebo vězňům koncentračních táborů. Výrazně také do popředí vystupuje motiv návratu, jenž mnozí řešili útekem ve zmatku na konci války či po vybombardování továrny⁷.

V rozhovorech zazněla také otázka po vztahu nuceně nasazených Čechů k říšským Němcům, Rakušanům a sudetským Němcům.⁸ Jak se ukázalo, je třeba rozlišovat pohled nuceně nasazených podle jejich místa pobytu – na území Německa, Rakouska a Sudet. Většinou

³ Krámská, P.: *Reflexe nucených prací Čechů z Protektorátu Čechy a Morava. Dějiny „zdola“*. FHS UK 2001, str. 20–22.

⁴ Tamtéž – str. 76–80.

⁵ Tamtéž – str. 108–109.

⁶ Tamtéž – str. 37–45, 95–97, 105.

⁷ Tamtéž – str. 82–88.

⁸ Tamtéž – str. 56–69, 99–101, 107.

však byli nejhůře vnímání sudetští, domácí Němci, kterým bylo stejně jako Čechům hlásícím se k německé národnosti nejčastěji vytykáno odmítání češtiny, osobní nenávisť vůči Čechům a fanatismus. Je však třeba vzít v úvahu, do jaké míry to bylo ovlivněno skutečným chováním sudetských Němců a jakou roli zde sehrál Mnichov. Často také dochází ke generalizaci jedné zkušenosti na celý národ. Češi vnímali trochu s pocitem zadostiučinění, že negativní postoj a projevy nadřazenosti vůči sudetským Němcům tentokrát z důvodů rasových projevovali také říšští Němci. Všeobecně platí, že Němci, s nimiž se nuceně nasazení setkávali v práci nebo na ulici, byli hodnoceni podle individuální zkušenosti, v některých případech se to týkalo i uniformovaných represivních složek, které jsou jinak všeobecně odsuzovány.

Do styku s německým civilním obyvatelstvem se nuceně nasazení nedostávali příliš často, v podstatě to záviselo na pracovním zařazení, ale i na znalosti německého jazyka a ochotě nebo naopak na odmítání se ještě mimo pracovní dobu stýkat s Němci. Stejně jako jiné národy vytvářeli i Češi v cizím prostředí spíše homogenní uzavřené skupiny. Protože většina říšských Němců, Rakušanů i sudetských Němců byla odvedena do armády, skládalo se civilní obyva-

telstvo hlavně ze zástupců ženského pohlaví, dále z dětí, starců, zdravotně postižených, ale také z odborníků nepostradatelných pro chod příslušných provozů. Přitom zejména mezi staršími lidmi vládla únava z války a odmítání nacismu.

Nakonec je třeba se zmínit ještě o trávení volného času⁹, který byl obvykle omezen dvanáctihodinovou pracovní dobou po 6 dnů v týdnu na neděli. Mladí lidé většinou mezi sebou rychle navazovali přátelské vztahy a v uzavřených skupinách podnikali společné nedělní výlety, zakládali kapely, hráli fotbal, společně slavili Vánoce či Silvestr apod. Někdy se naskytla možnost navštívit restauraci nebo kino. Často také prožívali krátkodobé i dlouhodobé milostné vztahy.

Vzpomínky na nucené pracovní nasazení v Říši jsou různé. Z jednotlivých výpovědí vyplynulo, že ti, kteří byli průbojnější povahy a měli štěstí na umístění (unikli náletům), si dokázali vybojovat více respektu a svobody. Většina hodnotí svůj pobyt po více jak padesáti letech jako těžkou školu života. Mnozí litují zmařené části mládí, která uplynula v kolotoči práce a represí, aniž mohla být využita mnohem lepším způsobem. Někteří na tato léta raději nevzpomínají.

⁹ Tamtéž – str. 69–75, 101, 108–109.